

دوفصلنامه علمی دین و ارتباطات، سال بیست و هفتم، شماره اول (بیاپی ۵۷)، بهار و تابستان ۱۳۹۹ صص ۹۵-۵۷

**قوم‌نگاری فرهنگ پیاده‌روی اربعین حسینی علیه‌السلام: تحلیل‌ها و راهبردهای
تصمیم‌گیری در نهادهای انقلاب اسلامی**

رضا بنی‌اسد*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۲/۱۱

چکیده

پیاده‌روی عظیم اربعین حسینی علیه‌السلام به صورت یک نماد جهانی، به قدرت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مسلمانان تبدیل شده است. این مقاله با روش‌شناسی تفسیری و رویکرد پژوهش کیفی بر اساس استراتژی قوم‌نگاری و مشاهده مستقیم قوم‌نگار، به توصیف و تحلیل رفتارهای فرهنگی زائرین این کنگره عظیم پرداخته و راهبردهایی را به منظور تقویت و توسعه فرهنگ زیارت اربعین ارائه می‌کند. قوم‌نگاری این پژوهش در چهار مقطع زمانی انجام می‌شود؛ آمادگی زائرین برای سفر، مسافرت زمینی تا مرز چذابه، پیاده‌روی زائرین در مسیر نجف - کربلا و قوم‌نگاری برگشت از سفر. دو هدف پژوهش "تحلیل و توصیف فرهنگ اربعین" و "راهبردهای تصمیم‌گیری برای ترویج فرهنگ اربعین" به چهار مقطع فوق عرضه شده و تحلیل و تفسیر می‌شوند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که اربعین نوعی همگرایی را بین فرهنگ‌ها ایجاد کرده و منجر به تقویت و گسترش فرهنگ عظیم جهانی مسلمانان و تشیع (بدون توجه به قوم، نژاد، سن و سایر تفاوت‌های فرهنگی) می‌شود. بنابراین ضرورت دارد که از سوی نهادها و سازمان‌های داخلی و البته با همکاری سازمان‌های عراق در توسعه و تعمیق این فرهنگ تلاش شود. بر اساس مطالعات انجام شده، نیروی انتظامی، وزارت راه و شهرسازی، سازمان‌های فرهنگی (صداوسیما، دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان حج و زیارت)، شهرداری‌ها، وزارت بهداشت، درمان و آموزش

---

*استادیار و عضو هیأت علمی گروه بازرگانی دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق

(علیه‌السلام)، baniasad@isu.ac.ir

پزشکی، دانشگاه‌ها، اداره اوقاف و امور خیریه و همچنین سایر نهادهای انقلاب اسلامی می‌توانند با به‌کارگیری راهبردهای پیشنهادی این پژوهش، نقش مهمی در توسعه و ترویج این فرهنگ داشته باشند.

واژگان کلیدی: اربعین حسینی، قوم‌نگاری دینی، مدیریت فرهنگی، نهادهای انقلاب اسلامی، پژوهش کیفی، راهبردهای تصمیم‌گیری.

مقدمه

در وضعیت فعلی که عمده ارتباطات از طریق فضای مجازی شکل می‌گیرد ظهور جامعه فیزیکی اربعین به معنای جامعه‌ای که با فرهنگ‌های مختلف قومی و قبیله‌ای با فرهنگ دینی و اسلامی خود یکپارچه می‌شوند خود از زوایای مختلفی قابل‌بررسی و تحلیل است. اربعین نماد اقتدار شیعه است؛ نمادی که در کشور جنگ‌زده عراق بدون هیچ‌گونه ترس و واهمه‌ای انجام می‌شود و پیام واحدی را به دنیا مخابره می‌کند و آن اینکه، جامعه شیعی جامعه‌ای واحد بدون توجه به رنگ و زبان و ملیت و قومیت است که زیر پرچم امام حسین علیه‌السلام به وحدت می‌رسد.

شناخت و مطالعه رفتارها و فرهنگ‌های مشارکت در کنگره عظیم پیاده‌روی اربعین، به تصمیم‌سازی مدیران و مسئولان کشور کمک خواهد کرد تا هرچه بیشتر در گسترش این شعائر عظیم تلاش کنند. بنابراین این پژوهش با دو هدف دنبال می‌شود: اول، قوم‌نگار به دنبال تحلیل و توصیف فرهنگ اربعین با استفاده از مشاهدات خود است؛ دوم، راهبردهایی را برای تقویت و ارتقای این فرهنگ شیعی ارائه کند؛ بنابراین، سؤال‌های پژوهش عبارت‌اند از: (۱) فرهنگ شکل‌گیری پیاده‌روی اربعین چگونه توصیف و تحلیل می‌شود؟ (۲) راهبردهای تصمیم‌گیری به‌منظور ارتقا و کمک به توسعه مشارکت در پیاده‌روی اربعین حسینی علیه‌السلام کدام‌اند؟ برای اینکه به این سؤالات پاسخ داده شود قوم‌نگار در چهار مقطع زمانی به مطالعه این حوزه پرداخته و شواهد خود را ثبت و ضعف‌ها و قوت‌های احتمالی را بازگو کرده تا سرانجام با راهبردهای پیشنهادی بتوان به تعمیق و گسترش فرهنگ اربعین مبادرت کرد.

۱. چارچوب نظری

اولین زائر اربعین امام حسین علیه‌السلام جابر بن عبدالله انصاری به همراه عطیه در سال ۶۱ هجری قمری بود. البته بر سر اینکه اهل بیت علیهم‌السلام هم روز

اربعین در کربلا حضور داشتند مناقشه است. اما لزوم استحباب زیارت اربعین در حدیث امام حسن عسگری علیه السلام و تعلیم زیارت اربعین از سوی حضرت امام صادق علیه السلام و سفارش به آن امری است که از سوی علمای اسلام متواتر نقل شده است. در طول تاریخ هم زیارت اربعین به عنوان یک فرهنگ درآمده و از کشورهای مختلف در این روز به زیارت امام حسین علیه السلام می‌شتافتند. یکی از گزارش‌های جالب و قابل توجه درباره اربعین، به وسیله یک نفر از استادان و دو نفر از دانشجویان دکتری دانشکده علوم سیاسی دانشگاه MIT^۱ در ۷۹ صفحه منتشر شده است که با همکاری دانشگاه کوفه، سازمان یونسکو و برخی از دانشجویان ایرانی مقیم خارج، این پیمایش انجام گرفته است. در این پیمایش، نگرش‌ها و باورهای مذهبی شیعیان عراقی و ایرانی در ایام اربعین بررسی شده است. نمونه‌گیری این پژوهشگران شامل ۲۴۱۰ نفر از زائرین عراقی و ۱۶۶۸ نفر از زائرین ایرانی بود که از نگرش آن‌ها در مورد حاکمیت، آمریکا و غرب، تعارضات موجود در خاورمیانه، به‌ویژه سوریه و عراق، عقاید شیعه، مسئله هسته‌ای ایران و ... سؤال شده است (Christia, Dekeyser, & Knox, 2016). اثر مهم دیگر در این زمینه، دوره سه‌جلدی "والله متم نوره: کاوشی در کشف ابعاد الهی، تمدنی و مهدوی حرکت عظیم اربعین حسینی علیه السلام" در ۱۰۱۲ صفحه است که از سوی سعید اصفهانیان، محمد خادمی و آرزو نیکویان گردآوری و به‌وسیله سید مجید امامی، سعید اصفهانیان و سید مجید مطهری‌نژاد تحقیق و تنظیم شده و از سوی انتشارات جمکران به زیور طبع آراسته شده است. این کتاب شامل مجموعه مقالات و پژوهش‌های اجلاسیه و نشست‌های تخصصی کنگره بین‌المللی لقاءالحسین (ع) است که جلد اول شامل مجموعه نشست‌های تخصصی و سمینار در مسجد مقدس جمکران و متن اجلاسیه کنگره در حرم امام حسین علیه السلام، جلد دوم شامل مجموعه مصاحبه‌ها و جلد سوم شامل مجموعه برگزیده مقالات و یادداشت‌های کنگره است (اصفهانیان و دیگران، ۱۳۹۵).

---

1. Massachusetts Institute of Technology (MIT)

یکی از جدیدترین اثرهای منتشرشده مربوط به پژوهشکده حج و زیارت است که ۴۰ مقاله از نویسندگان را در کتاب مجموعه مقالات اربعین گردآوری کرده و به‌وسیله نشر مشعر چاپ و منتشر شده است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۵). اثر دیگر در ۵ جلد است که از سوی مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص) منتشر شده است (جمعی از نویسندگان ۱۳۹۴ الف، ۱۳۹۴ ب، ۱۳۹۴ ج، ۱۳۹۴ د، ۱۳۹۴ هـ). با بررسی‌های پژوهشگر در فضای مجازی و مجلات، پژوهش‌هایی که به قوم‌نگاری پیاده‌روی اربعین بپردازد مشاهده نشد. قابل ذکر است که برخی از زائرین در فضای مجازی تجربیات خود را بازگو کرده یا وقایع‌نگاری‌های مختصری از سفر اربعین ارائه کرده‌اند البته به دلیل وسعت این پیاده‌روی میزان عکس‌ها، ویدئوها و دل‌نوشته‌ها و تجربه‌ها زیاد است.

برگزاری کارگاه مردم‌نگاری تصویری شیعه با تأکید بر اربعین حسینی علیه‌السلام در دانشگاه اصفهان ("کارگاه آموزشی بین‌المللی مردم‌نگاری تصویری شیعه باتکیه بر اربعین حسینی")^۱ نیز یکی دیگر از مباحث آموزشی در حوزه اربعین است.

در متون متعارف در حوزه مردم‌نگاری دینی یا مردم‌نگاری مذهبی تحقیقات زیادی انجام شده است. به‌طوری‌که از زوایای مختلف به بررسی ادیان خواه اسلام خواه سایر مذاهب پرداخته‌اند. عمده نتایج این تحقیقات به‌صورت کتاب یا مقاله منتشر شده است؛ کتاب‌ها یا مقالاتی که مردم‌نگاری^۲ یا قوم‌نگاری دینی^۳ را بررسی کرده‌اند که عمدتاً مذاهب و ادیان مختلف را شامل می‌شود. (Eller, 2007; Johnston, p2009; Leaf, 2014; Morris, 2006; Saliba, 1974; Stein & Stein, 2011; Webster, 2013; Wildman, 2009; Winzeler, 2012, 2012, 2012, 2012) و البته کتاب‌ها و مقالاتی که به‌صورت تخصصی و ویژه به مردم‌نگاری و قوم‌نگاری اسلام^۴ پرداخته‌اند. ("Ethnographies of Islam", 2012; Ahmed, 1988, 1986; Bowen, 2012; Gibson, 2007; Osella & Soares, 2010; Varisco, 2005; Winzeler, 2012). البته یک اثر مهم در این زمینه

---

۱. برای جستجوی جامع در زمینه اربعین حسینی علیه‌السلام به سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران مراجعه شود.

2. Religious Anthropology
3. Religious Ethnography
4. Ethnographies of Islam

مردم‌شناسی اجتماعات دینی است که به همت دانشگاه امام صادق علیه‌السلام چاپ شده است (گیویان، ۱۳۹۰).

۳. روش پژوهش

این پژوهش بر اساس روش‌شناسی تفسیری و رویکرد کیفی با استفاده از استراتژی پژوهش قوم‌نگاری انجام می‌شود. روش‌شناسی تفسیری، پژوهش قوم‌نگاری را به سمت فهم و درک پویا از سیستم اجتماعی هدایت می‌کند تا از طریق آن بر چگونگی شکل‌گیری نظام اجتماعی و قوف یابد؛ هدف آن توصیف دقیق و عمیق از مورد مطالعه بر اساس روش تحقیق کیفی است (ایمانی، ۱۳۸۱، ص ۴۶).

در استراتژی پژوهشی قوم‌نگاری، پژوهشگر یک گروه فرهنگی را در محیط طبیعی در یک دوره زمانی طولانی مدت^۱ از طریق گردآوری داده‌های مشاهده‌ای، مطالعه می‌کند (کرسول، ۱۳۹۱، ص ۳۷). عمدتاً قوم‌نگاری، توصیفی از فرهنگ‌هاست؛ زمانی که هدف کشف شرایط اجتماعی، نگرش‌ها، نقش‌ها و روابط بین فردی در ارتباط با ساختار کلی فرهنگ باشد قوم‌نگاری به‌عنوان یک استراتژی پژوهشی فعال توصیه می‌شود. در قوم‌نگاری به تحولات فرهنگی در بین افراد و گروه‌ها نیز توجه شده تا سیستم معانی فرهنگ‌ها کشف شود. قوم‌نگاری با تمرکز بر فرهنگ معتقد است که اجتماعات، مجموعه‌ای از فرهنگ‌های مختلف هستند. در پژوهش قوم‌نگاری، سیستم معانی مشترک با توصیف و تفسیر فرهنگ باید کشف گردد (ایمانی، صص ۳۸-۵۰).

نتایج مطالعات قوم‌نگاری برای تصمیم‌سازی، هم در حوزه راهبردی (Anderson, 2009; Vesa & Vaara, 2014) و هم در حوزه سیاست‌گذاری (Kimbell, 2105) مفید هستند؛ بنابراین، در این پژوهش از مطالعات حاصل،

---

۱. قابل ذکر است که پیاده‌روی اربعین در یک دوره مشخص معمولاً یک هفته قبل تا چند روز بعد از اربعین رخ می‌دهد. لذا نمی‌توان برای مطالعه آن زمانی بیش از این را تصور کرد. به نوعی در حوزه اربعین باید قوم‌نگاری مقطعی را مطرح کرد. البته مزیت این پژوهش این است که پژوهشگر در سه مقطع متوالی طی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷ به قوم‌نگاری رفتارها و فرهنگ اربعین پرداخته است.

راهبردهایی برای تصمیم‌گیری به‌منظور ارتقا و کمک به توسعه مشارکت در پیاده‌روی اربعین حسینی علیه‌السلام و تقویت نقش فرهنگ‌ساز و جامعه‌ساز آن برای مناسک شیعیان احصا و ارائه شده است.

در این پژوهش، روش گردآوری شواهد و داده‌ها به‌صورت زیر است:

الف) گردآوری داده‌ها به‌صورت مستقیم و با مشاهده قوم‌نگار: در این روش، حضور و مشارکت در پیاده‌روی اربعین در سه نوبت متوالی از طریق سفر زمینی (سال ۱۳۹۵ و سال ۱۳۹۷) و سفر هوایی (سال ۱۳۹۶) و وقایع قبل و بعد از آمادگی سفر صورت گرفته و بدین منظور رفتارهای زائرین اربعین و چالش‌های پیش روی آن‌ها در مکان‌های زیر ثبت شده است:

آمادگی برای سفر اربعین؛ با مراجعه و مشاهده رفتارها در ۲ دفتر پلیس + ۱۰، اداره نظام‌وظیفه، اداره مهاجرت و گذرنامه، آژانس صدور بیمه و ویزا، پست مرکزی جمهوری اسلامی ایران و پست یکی از مناطق در شهر تهران؛

سفر زمینی سال ۱۳۹۵ و سال ۱۳۹۷ از مرز چذابه و سفر هوایی از پرواز تهران به نجف؛ مشاهده موب‌های بین‌راهی از قم تا مرز چذابه، مشاهده رفتارهای خروج از مرز، بررسی وضعیت حمل‌ونقل و جاده‌ها، مشاهده وقایع بعد از خروج از مرز و تصمیم‌گیری برای عزیمت به یکی از شهرهای مقدس عراق (کربلا، نجف، کاظمین و سامرا) از سوی زائرین و همچنین در سفر هوایی سال ۱۳۹۶، بررسی وضعیت در فرودگاه نجف و فرودگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)؛ بررسی پیاده‌روی عظیم حسینی علیه‌السلام؛ از حرم مطهر حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام در نجف تا حرم حضرت امام حسین علیه‌السلام در کربلا در سال ۱۳۹۵ و سال ۱۳۹۶ و از حرم مطهر حضرت امام کاظم و امام جواد علیه‌السلام از مسیر بغداد تا کربلائی معلی سال ۱۳۹۷؛ بازگشت از سفر؛ از کربلا و نجف تا ورود به ایران.

ب) **مصاحبه‌های باز و محاوره‌ای:** به منظور شناخت دقیق‌تر وضعیت رفتارها، فرهنگ‌ها و نیازهای زائران، در برخی از مکان‌ها، مصاحبه‌های کاملاً باز و محاوره‌ای انجام شد.

ج) **قوم‌نگاری تصویری (ویدئویی):**^۱ قوم‌نگاری تصویری به معنای ضبط ویدئویی از فعالیت‌های جاری افراد در محیط طبیعی‌شان است که برای کسب تجربه، توصیف و بیان فرهنگ و جامعه به کار می‌رود. ویدئوی قوم‌نگاری نمی‌تواند مستقل از سایر روش‌های قوم‌نگاری استفاده شود بلکه به‌عنوان بخشی از فرایند و ارائه دانش فرهنگی، فردی و اجتماعی به کار گرفته شود (Pink, 2013, pp. 77-93). در این پژوهش، قوم‌نگار ویدئوهای برخط و همچنین تصاویر را که از پیاده‌روی اربعین ثبت شده‌اند در کنار روش مشاهده، مورد تحلیل قرار داده است.

توصیف و تحلیل داده‌های گردآوری‌شده در این پژوهش بر اساس سؤال‌محوری است؛ گیبسون و براون بر این باورند که یکی از روش‌های مناسب برای مرتبط کردن سؤال‌های پژوهش به تحلیل، محور قرار دادن خود سؤال‌هاست؛ بنابراین بر محور سؤال‌ها، داده‌های گردآوری شده، تحلیل و گزارش پژوهش کیفی ارائه می‌شود (Gibson & Brown, 2009, p. 197).

۴. یافته‌های پژوهش

برای تنظیم یافته‌های حاصل از مشاهده مستقیم، مصاحبه‌های باز و قوم‌نگاری تصویری، ابتدا سؤال اول پژوهش به‌منظور توصیف فرهنگ اربعین حسینی در مقاطع چهارگانه فوق بررسی می‌شود. با توجه به اینکه پژوهش قوم‌نگاری به تصمیم‌سازی برای ایجاد شرایط بهینه‌تر برای رشد و توسعه فرهنگ کمک می‌کند در سؤال دوم به راهبردهای تصمیم‌ساز ذیل هر یک از مقاطع، برای بهبود و توسعه حضور در راه‌پیمایی اربعین حسینی علیه‌السلام اشاره خواهد شد. طبیعی است که

---

1 . Video Ethnography

توجه و اجرای این راهبردها موجب می‌شود تا شرایط حضور و همگرایی فرهنگی ذیل فرهنگ اربعین بیشتر صورت گرفته و نقش فرهنگ‌ساز و جامعه‌ساز آن بیشتر محرز گردد.

۴-۱. آمادگی برای سفر اربعین

۴-۱-۱. توصیف و تحلیل فرهنگ آمادگی برای سفر اربعین

برای خروج از کشور و پیوستن به خیل عظیم زائران اربعین، برای متقاضیان کشور به گذرنامه و ویزا (روادید) نیاز است؛^۱ طبیعی است که برای دریافت گذرنامه لازم است وضعیت نظام وظیفه جمعیت ذکور کشور مشخص شود. مشاهدات قوم‌نگار از دفاتر پلیس +۱۰، اداره مهاجرت و گذرنامه، نظام وظیفه و پست مرکزی جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که حجم کاری، از سه هفته قبل از اربعین، به شدت افزایش می‌یابد. عمده مراجعات به این دفاتر به دلایل زیر است:

۴-۱-۱-۱. دفاتر پلیس +۱۰

عمدتاً زائرین اربعین برای صدور کارت هوشمند نظام وظیفه، تمدید گذرنامه یا صدور گذرنامه به دفاتر پلیس +۱۰ مراجعه می‌کنند. برای صدور گذرنامه، جمعیت ذکور کشور باید وضعیت نظام وظیفه خود را مشخص کنند. برخی از این افراد کارت هوشمند معافیت یا خدمت را داشته که در این صورت فرایند تمدید یا صدور گذرنامه انجام خواهد شد. اما افرادی که کارت هوشمند ندارند، ابتدا باید نسبت به هوشمندسازی کارت معافیت یا خدمت خود اقدام کنند. صدور این کارت‌ها از طریق دفاتر فوق‌الذکر: پس از سه روز از تکمیل درخواست

---

۱. بر اساس توافقات فی‌مابین جمهوری اسلامی ایران و عراق در سال ۱۳۹۸ سفر برای زائرین اربعین بدون ویزا ممکن است؛ لذا حجم عمده‌ای از فعالیت‌های زائران و همچنین امور اداری دفاتر مرتبط کاهش می‌یابد.

هوشمندسازی کارت نظام‌وظیفه انجام می‌شود و پس از آن می‌توانند اقدام به درخواست گذرنامه کنند.^۱

مشاهدات قوم‌نگار نشان می‌دهد با اینکه حداقل دو نفر برای صدور گذرنامه در این دفاتر حضور داشتند برای صدور یا تمدید گذرنامه، حجم زیادی از پرونده‌ها در بازه زمانی فوق، در حال بررسی و تکمیل بودند. مشاهده نشان می‌داد که حجم کاری مراکز پلیس +۱۰ نسبت به روزهای عادی بیشتر شده و جمعیت زیادی از مردم برای گذرنامه مراجعه می‌کنند.

۴-۱-۱-۲. مشاهدات در نظام‌وظیفه

افرادی که تا پایان مهلت ویزای سفر به عراق گذرنامه آن‌ها مهلت داشته است طبعاً فقط برای اخذ ویزا باید اقدام کنند. در غیر این صورت، برای دریافت مجدد گذرنامه، اگر کارت معافیت آن‌ها هوشمند نشده است باید ابتدا برای هوشمندسازی کارت اقدام کنند. مشاهده مستقیم پژوهشگر از نظام‌وظیفه نشان می‌دهد که در بازه زمانی تحقیق، میزان مراجعات به نظام‌وظیفه تهران نیز افزایش یافته است که عمدتاً برای موارد زیر است:

- مراجعه برای دریافت مجوز خروج برای دانشجویان و کسانی که معافیت تحصیلی دارند.

دانشجویانی که معافیت تحصیلی دارند لازم است از نماینده نظام‌وظیفه در دانشگاه‌های خود، نامه‌ای با مهر تأیید دانشگاه را به نظام‌وظیفه تحویل دهند تا مدت‌زمان خروج هریک از ایشان در سیستم ثبت شود. پس از ثبت اطلاعات، امکان صدور ویزا و گذرنامه برای آن‌ها فراهم می‌شود. دانشجویان برای تشریف، هر ساله باید نسبت به دریافت نامه از دانشگاه مبنی بر اینکه معافیت تحصیلی دارند اقدام نمایند. برخی از دانشجویان که دانش‌آموخته شده‌اند لازم است فرایند تسویه

---

۱. قابل‌ذکر است که در سال ۱۳۹۵، در روزهای نزدیک به اربعین بخشنامه شده بود که این زمان سه روز حذف شود. (مشاهده قوم‌نگار در یکی از دفاتر پلیس +۱۰).

خود را در دانشگاه طی کنند تا از مرخصی تحصیلی یا سایر شرایط برای تشریف به زیارت اربعین بهره‌مند شوند. البته در سال گذشته این فرایند تسهیل شده و برخی از فرایندهای اداری کاهش یافته بودند.

- **مراجعه حضوری برای صدور یا تأیید کارت نظام‌وظیفه**

همان‌طور که بیان شد برای صدور و دریافت کارت هوشمند باید به دفاتر پلیس+۱۰ مراجعه شود؛ اما در اکثر اوقات شخص درخواست‌کننده برای تأیید اطلاعات کارت گذرنامه خود لازم است حضوری به نظام‌وظیفه مراجعه کند. بنابراین، بر تعداد مراجعین به اداره نظام‌وظیفه هم افزوده شده و برای برخی از افراد هم این فرایند مراجعه حضوری، باعث تأخیر در دریافت گذرنامه آن‌ها می‌شود. پس از آنکه نظام‌وظیفه اطلاعات مربوط به کارت هوشمند را تأیید می‌کند، زائرین می‌توانستند اقدام به تمدید گذرنامه یا صدور آن کنند. قابل ذکر است برای گذرنامه صدور فیزیکی کارت هوشمند مدنظر نیست بلکه مهم تأیید اطلاعات در سیستم از سوی نظام‌وظیفه است.

طبیعی است مراجعات مرسوم و عادی به این ادارات نیز در ایام اربعین همچنان برقرار است. آنچه در اداره نظام‌وظیفه مشاهده شد صف‌های طولانی از مراجعین که اکثراً برای حل مسائل نظام‌وظیفه خود بودند. یکی از موارد دیگری که مشهود بود برخورد متفاوت کارکنان اداره نظام‌وظیفه با مراجعین بود. باتوجه به اینکه قبلاً هم به اداره نظام‌وظیفه مراجعه داشته‌ام این نوع احترام و تکریم ارباب‌رجوع عمدتاً به دلیل زائر بودن افراد مراجعه‌کننده بود.

زمانی که متقاضیان در دفاتر پلیس+۱۰ درخواست صدور کارت هوشمند خود را ثبت می‌کنند باید پرونده‌های آن‌ها به اداره نظام‌وظیفه تحویل شود. این امر باعث می‌شد تا تعداد زیادی از پرونده‌ها نیز به اداره نظام‌وظیفه ارسال شده و بر پیچیدگی و حجم کار افزوده شود. برخی که زمان محدود و کمی داشتند با دریافت تقاضانامه از اداره نظام‌وظیفه و تحویل آن به دفاتر پلیس+۱۰، پرونده‌های خود را دستی به نظام‌وظیفه می‌آوردند.

۴-۱-۳. مشاهددها در اداره مهاجرت و گذرنامه

قوم‌نگار در دو روز متوالی به اداره گذرنامه مراجعه کرد. در اداره مهاجرت و گذرنامه تعداد زیادی از متقاضیان زیارت اربعین حضور داشتند. صف‌ها طولانی بود حتی برای ورود به اداره، صف به کنار خیابان هم رسیده بود. با وجود اینکه بیش از ۴ باجه مستمراً و بی‌وقفه برای خدمت به زائرین مهیا شده بود؛ اما لازم بود در برخی موارد حداقل یک ساعت در صف بایستند. با مشاهده صفوف، تقریباً تخمین زده می‌شد که بالای ۹۸ درصد از مراجعه‌کنندگان قصد تشریف به زیارت اربعین را دارند. در محوطه اداره گذرنامه موبکی کوچک برپا شده بود که با چای از زائرین پذیرایی می‌کرد. این خود گویای حال و هوای اربعین در این اداره بود. تمام کارکنان با اینکه خستگی در چهره‌هایشان نمایان بود با حوصله اقدام به بررسی و رفع مشکلات زائرین می‌کردند. بر اساس مشاهده‌ها و مصاحبه‌های باز (مجاورهای) عمده موارد مراجعه به صورت زیر بود:

- برای دریافت گذرنامه از دفاتر پلیس +۱۰ دیرتر اقدام کرده بودند و برای اینکه به کاروان یا سفر خود برسند قصد داشتند مستقیم گذرنامه خود را از پست مرکزی دریافت کنند. برای دریافت گذرنامه از پست، لازم است بارکد آن را از اداره گذرنامه اخذ و سپس به پست مرکزی مراجعه و به صورت حضوری گذرنامه خود را دریافت کنند؛
- باتوجه به حجم عظیم متقاضیان ویزا، برخی از زائرین قصد داشتند که شماره گذرنامه خود را دریافت کرده و با آن (بدون داشتن گذرنامه) اقدام به دریافت ویزا کنند و سپس برچسب آن را روی گذرنامه دریافت شده بچسبانند؛
- برخی باوجود گذشت مدت زیادی از عدم دریافت گذرنامه خود از پست به دنبال دلایل عمده این تأخیر بودند؛
- در برخی از موارد نواقصی هم برای صدور گذرنامه وجود داشت که معمولاً دفاتر پلیس +۱۰ کسانی را که عجله داشتند به اداره گذرنامه راهنمایی می‌کردند.

۴-۱-۱-۴. مشاهدات پست مرکزی جمهوری اسلامی ایران

در ساعت ۱۶ در پست مرکزی حضور یافتیم. با وجود اینکه اکثر بخش‌های پست به کارهای روزمره خود مشغول بودند، صف‌های طولانی برای دریافت گذرنامه به صورت حضوری تشکیل شده بود.

اداره گذرنامه برای کسانی که عجله داشتند و می‌خواستند سریع‌تر گذرنامه خود را دریافت کنند بارکدی به آن‌ها می‌داد و آن‌ها به پست مرکزی جمهوری اسلامی ایران مراجعه می‌کردند. با توجه به ساعت کاری ارائه خدمات تا ۲۰ شب، معمولاً ۳۰ درصد از مراجعه‌کنندگان (طبق گفته یکی از مسئولین پست به پژوهشگر) می‌توانستند گذرنامه خود را در پست مرکزی دریافت کنند و بقیه باید روز بعد در اول وقت به پست منطقه خود مراجعه کنند. افرادی که بلیت گرفته بودند یا شاید احتمال می‌دادند که گذرنامه در اولین فرصت به دست آن‌ها نرسد عمده‌ترین متقاضیان حاضر در پست بودند.

۴-۱-۱-۵. پست‌های منطقه‌ای

با توجه به اینکه در نوبت کاری شب برخی از محموله‌های پستی گذرنامه‌ها تفکیک می‌شد مسئولین پست مرکزی توصیه می‌کردند در اولین ساعات اداری به منطقه پستی خود مراجعه کنند تا بتوانند گذرنامه خود را دریافت کنند. در اول وقت و در ساعت ۷ صبح به یکی از مناطق پستی تهران مراجعه شد؛ تعداد متقاضیان برای دریافت حضوری گذرنامه در پست منطقه اندک بود. البته دلیل حضور کمتر این بود که معمولاً پست تا ساعت ۱۲ گذرنامه‌ها را درب منازل تحویل می‌دهد. یکی از موارد قابل توجه در پست منطقه این بود که مسئول ذی‌ربط مکرر به تفکیک و ارسال گذرنامه‌ها زودتر از سایر بسته‌های پستی تأکید می‌کرد.

۴-۱-۱-۶. مراکز صدور روادید (ویزا)

برای خروج از مرزهای کشور و یا مسافرت هوایی و ریلی، تا سال ۱۳۹۷ روادید کشور عراق ضروری بود. به همین منظور، برخی از آژانس‌ها در شهرستان‌ها و در سطح تهران اقدام به صدور روادید به زائران می‌کردند. برای دریافت روادید، کسانی که گذرنامه داشتند آن را ارائه می‌کردند و کسانی که گذرنامه آن‌ها هنوز صادر نشده بود با کد گذرنامه اقدام به این کار می‌کردند. این صفوف هم شلوغ بود و عمدتاً از سحرگاهان برخی برای دریافت روادید صف می‌کشیدند. مدت انتظار برای دریافت روادید از یک روز و در برخی موارد تا ۵ روز طول می‌کشید. یکی از موارد مهم این بود که اکثریت متقاضیان تمایلی به بیمه شدن نداشتند و وقتی از آنها پرسش می‌شد چرا بیمه نمی‌شوید با لبخند پاسخ می‌دادند "بیمه لازم ندارد، اگر مشکلی پیش آید شهید می‌شویم!"، برخی هم گرانی بیمه را مدنظر قرار دادند. در قوم‌نگاری تصویری مشاهدات قوم‌نگار نشان می‌دهد که بسیاری به دریافت روادید و حق بیمه اعتراض داشتند.

۴-۱-۲. راهبردهای تصمیم‌گیری

عمده راهبردهایی که برای تصمیم‌گیری در این بخش ارائه می‌شود از قوم‌نگاری رفتارهای زائرین، مشاهده حجم مضاعف و کاری کارکنان ادارات ذی‌ربط و البته برخی شواهد جانبی است؛ متولی اجرای راهبردهای این بخش، عمدتاً نیروی انتظامی و پلیس مهاجرت است. وجود صف‌های طولانی در دفاتر فوق‌الذکر، وقت زیادی را از هم‌وطنان تلف می‌کرد و از سوی دیگر، خستگی در کار مداوم و بی‌وقفه در چهره کارکنان نمایان بود. برای تصمیم‌سازی و تسهیل تشریف به اربعین در سال‌های بعد، راهبردهای زیر برای اجرا پیشنهاد می‌شود. این راهبردها یا برای رفع یا کاهش نقاط ضعف یا برای بهره‌برداری از فرصت‌هاست:

۴-۱-۲-۱. اطلاع‌رسانی جدی و مستمر به هم‌وطنان برای هوشمند کردن کارت‌های

معافیت و نظام‌وظیفه خود

بخش عمده‌ای از وقت هم‌وطنان برای دریافت گذرنامه یا تمدید آن، به دریافت کارت هوشمند نظام‌وظیفه سپری می‌شد. زیرا ابتدا می‌بایست برای صدور کارت هوشمند اقدام کنند تا بتوانند گذرنامه دریافت کنند. با توجه به اینکه ضرورت داشت نظام‌وظیفه هم‌حضوری افراد را رؤیت کند، معمولاً نیاز به مراجعه یک‌بار (زمانی که پرونده از دفاتر پلیس + ۱۰ به نظام‌وظیفه رسیده باشد) یا دو بار (زمانی که پرونده از دفاتر پلیس + ۱۰ به نظام‌وظیفه نرسیده باشد) به نظام‌وظیفه هم بود. هرچند در گذشته اطلاع‌رسانی شده که برای کارت هوشمند معافیت یا خدمت اقدام کنند. در صورت برخی انجام نداده بودند و برای دریافت گذرنامه به اجبار می‌بایست کارت هوشمند دریافت کنند. بهتر است این اطلاع‌رسانی چندین ماه قبل از تشریف به اربعین صورت گیرد.

۴-۱-۲-۲. اطلاع‌رسانی به هم‌وطنان برای تعویض گذرنامه خود

طبعاً در هر بازه زمانی تا اربعین آتی، برخی از گذرنامه‌ها منقضی شده و برخی هم متقاضی گذرنامه جدید خواهند بود. بنابراین، اطلاع‌رسانی نظام‌وظیفه، نقش مهمی در کاهش بار کاری همکاران خود در روزهای قبل از اربعین خواهد داشت. کافی است با تبلیغات و اطلاع‌رسانی، هر ایرانی به گذرنامه خود نگاه کند و اگر تاریخ آن منقضی می‌شود زودتر جهت تعویض و تمدید اقدام کند. این اقدام باید چندین ماه قبل از فرارسیدن اربعین انجام شود تا حجم کاری کارکنان ذی‌ربط به طور مساوی و همگون در طول سال تقسیم شود.

۴-۱-۲-۳. صدور ویزا به صورت الکترونیکی یا حذف آن

در سال‌های گذشته، یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های زائرین، صدور رواید بود. با تمهیداتی که از سوی دولت اندیشیده شد خوشبختانه در سال ۱۳۹۸ برای سفر اربعین نیاز به رواید نیست؛ بنابراین، به طور قابل توجهی در زمان و همچنین هزینه برای سفر اربعین صرفه‌جویی خواهد شد و البته عبور از مرزها نیز به راحتی و با سرعت بیشتر انجام خواهد شد.

۴-۱-۲-۴. تبلیغ برای عدم انجام کارها در دقائق پایانی

عمدتاً در کشور ما تصمیمات اتخاذ شده برای انجام کاری از سوی اکثر مردم در زمان پایانی آن کار است. به همین دلیل ازدحام در پایان مهلت هر کاری بیشتر خواهد بود. به عنوان مثال، ممکن است طیف زیادی از مردم حتی تصمیم خود را برای تشریف گرفته باشند اما برای دریافت مدارک خود اقدام نکرده باشند.

۴-۱-۲-۵. برنامه‌ریزی برای آمادگی به سفر

برای این کار یکی از مهم‌ترین کارها آمادگی روحی و جسمی زائرین است. این راهبرد از یک سو متوجه حوزه‌های علمیه و مبلغان دین است که مردم را نسبت به فواید زیارت و همچنین مقدماتی که یک زائر لازم است داشته باشد آگاه کنند و همچنین برنامه‌ریزی و آماده‌سازی از سوی صداوسیما در زمان عاشورا و ماه صفر برای این مهم انجام شود. البته با توجه به وضعیت اقتصادی مردم در دو سال اخیر ممکن است تعدادی از آنها توان مالی زیارت را نداشته باشند که لازم است از سوی دستگاه‌های ذی‌ربط و حتی خیرین در قالب وام و کمک‌های بلاعوض چاره‌اندیشی شود.

۴-۱-۲-۶. توصیه‌ها و مراقبت‌های پزشکی و بهداشتی به زائرین

تقریباً اکثر زائرین که برمی‌گردند سرماخورده هستند. البته این به دلیل آلودگی‌های موجود و ازدحام جمعیت نیز هست و همچنین به دلیل اینکه موکب‌های مسقف گنجایش پذیرش همه جمعیت را نداشته و مجبورند برخی بیرون از موکب‌ها استراحت کنند و این عامل باعث سرماخوردگی آن‌ها می‌شود. خوشبختانه هیچ‌گونه بیماری دیگری بر اساس مشاهدات قوم‌نگار در جامعه‌ای که از سفر برگشته‌اند مشاهده نشد.

تصمیم راهبردی در این زمینه برعهده وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی است تا شرایط تزریق واکسن به‌ویژه برای زائرین و ارائه واکسن ارزان‌قیمت را فراهم کند. برخی از افراد حاضر در راه‌پیمایی بیماری‌هایی همچون دیابت، گوارش، دردهای عضلانی و ... داشتند که توصیه‌های پزشکی قبل از سفر از سوی وزارت می‌تواند بسیار مفید باشد.

۴-۱-۲-۷. صدور نامه‌های معافیت تحصیلی به‌صورت جمعی از سوی دانشگاه‌ها

هرچند که برخی از دانشگاه‌ها و نهادهای فعال در دانشگاه‌ها، اقدام به تحویل نامه‌ها به‌صورت گروهی و جمعی به نظام‌وظیفه می‌کردند اما لازم است این مهم در تمامی دانشگاه‌ها اجرایی شده تا از اتلاف وقت دانشجویان کاسته شود. البته این مهم با طراحی سیستمی که به‌صورت الکترونیکی تعامل بین دانشگاه‌ها و نظام‌وظیفه را تسهیل کند به بهترین شکل ممکن اجرا خواهد شد.

۴-۲. تحلیل مشاهده‌های سفر زمینی از مرز چذابه و سفر هوایی به نجف اشرف

سفر به کربلای معلی و حضور در پیاده‌روی اربعین حسینی (ع)، از طریق سفر هوایی، سفر زمینی (مرز مهران، شلمچه یا چذابه) و سفر با قطار (تهران به کربلا) انجام می‌شود. هر یک از این مسافرت‌ها مزایا و معایب خود را دارد. برای کسانی که بودجه کافی داشته و وقت کمی هم دارند طبعاً سفر هوایی می‌تواند گزینه

مطلوبی باشد. اما اکثریت زائرین از طریق مرزها و به صورت زمینی، مشرف می شوند.

آمارها نشان می دهد که خروج از مرز مهران با ترافیک بسیار بیشتری همراه است و عمده زائرین قصد خروج از این مرز را دارند. اما در سال های اخیر خروج از مرز شلمچه و چذابه نیز بیشتر شده است.

۴-۲-۱. توصیف و تحلیل مشاهدات در طول مسیر

در این بخش مشاهدات پژوهشگر روی سفر زمینی از مرز چذابه به تهران با وسیله نقلیه شخصی متمرکز است. در طول مسیر از شهرهای قم، اراک، بروجرد، خرم آباد، اندیمشک، شوش، الوان، و مرز چزابه عبور کردیم. البته برخی از زائرین بعد از الوان به اهواز، بستان، سوسنگرد رفته و سپس به مرز می رسیدند.

بر اساس مشاهدات طول مسیر و همچنین پارکینگ های مرز چذابه و شماره پلاک های خودروها، مشخص بود که سال ۱۳۹۵ تعداد بیشتری از مردم تهران به مرز چذابه سفر کرده بودند. شاید یکی از مهم ترین دغدغه زائرین در طول مسیر، امنیت جاده بود. جاده در عمده مسیر بزرگراه و اتوبان یک طرفه بود؛ اما بعد از اراک دوراهی ملایر و بروجرد تا نزدیک این شهر به دلیل دوطرفه بودن امنیت کمتری مخصوصاً با وجود کامیون ها و دوطرفه بودن جاده حاکم بود که هنگام رفت تصادفاتی هم در این محورها مشاهده شد. در سال ۱۳۹۷ که مجدداً از این مسیر به سمت مرز چذابه رفتیم این جاده کماکان دوطرفه بود.

در طول مسیر، ماشین نوشته ها (مسافر کربلا)، نمادها و پرچم های روی خودروها، خود فرهنگی است که بیانگر این بود که این ها راهیان کربلا هستند و تقریباً نگاه مردم نسبت به آن ها بسیار متفاوت بود.

یکی دیگر از جلوه هایی که در بین راه جلب توجه می کرد مسافری خارجی به ویژه از پاکستان بود که در این مسیر به سمت مرزها در حرکت بودند و در مرزهای جنوبی همچون شلمچه بر تعداد آن ها افزوده می شد.

دیگر اینکه، موکب‌های پذیرایی از زائرین حسینی علیه‌السلام، خاص مسیر نجف تا کربلا و برخی از بین‌راهی‌های عراق نبود بلکه در طول مسیر در قم، اراک، بروجرد، خرم‌آباد و حتی اندیمشک، شوش و الوان موکب‌هایی راه‌اندازی شده بود که با عشق از زائرین پذیرایی می‌کردند. جالب اینجاست که از زمان حرکت از مبدأ تا مقصد، هیچ‌کس نیاز به مواد غذایی نداشت و این خود دلیلی بر گسترش فرهنگ اربعین در کشور ما است. در بین این موکب‌ها "موکب امام خامنه‌ای در خرم‌آباد" یکی از بزرگ‌ترین و با امکانات مکفی برای زائرین بود.

هرچند که توصیه کرده بودند از مسیر اهواز، بستان و سوسنگرد به مرز چذابه برسیم اما تابلوها و پارچه‌نویس‌های "طریق‌الحسین" خودروها را به مسیر جاده دوطرفه‌ای هدایت می‌کرد که به جاده حمیدیه مشهور بود. این جاده از نظر زیرساختی ضعیف و از نظر امنیت هم پایین بود. در سال ۱۳۹۵، زمان رسیدن به مرز با اینکه ساعت سه بامداد بود ولی ترافیکی زیادی برای ورود خودروها به پارکینگ ایجاد شده بود. ظرفیت برخی از پارکینگ‌ها تکمیل شده بود. زائرین از یک جاده خاکی به پارکینگ‌های کنار مرز هدایت می‌شدند. وقت برگشت از سفر، انبوه خودروها در این پارکینگ‌ها قابل توجه بود. البته پارکینگ‌هایی نیز وجود داشت که آسفالت شده بودند.

حجم خودروهای پارک شده، خیلی زیاد بود. برخی از زائرین، برای اینکه در برگشت از سفر، خودروی خود را راحت‌تر پیدا کنند بطری‌های آب، پرچم یا لیوان یک‌بارمصرف را به آنتن خودروی خود وصل می‌کردند و به دنبال نشانه‌ای بودند تا در برگشت راحت خودروی خود را بیابند. جمعیت زیادی به سمت جاده اصلی که به مرز هدایت می‌شد در حرکت بودند. در این مسیر آسفالته، اتوبوس‌هایی وجود داشت که مرتباً زائرین را به نزدیک مرز می‌رساندند. برای کسی که اولین بار به سمت مرز حرکت می‌کند انبوه موکب‌ها (در ایران بیشتر ایستگاه صلواتی معروف هستند) خیلی جالب توجه بود و به صورت رایگان انواع غذاهای لذیذ و بعضاً گران و سایر خدمات را به زائرین عرضه می‌کردند. این خدمات حاکی از عشقی بود که در حالت عادی و سایر روزهای سال، در هیچ

جای ایران مشاهده نمی‌شود. پلاک خودروها، لهجه‌ها و فرهنگ‌ها و پوشش‌ها نشان می‌داد که در این مغناطیس جاذبه حسینی علیه‌السلام، افراد زیادی از سراسر کشور ایران و حتی کشورهای دیگر که به مرز ما رسیده‌اند حضور دارند. در سفر سال ۱۳۹۷ مشاهده شد که پارکینگ‌ها نسبت به گذشته به خوبی ساماندهی شده‌اند البته در این سال به‌ازای هر شبانه‌روز موفق مبلغ ۵۰۰۰ تومان از هر خودرو دریافت می‌کردند. اما همچنان کف اکثر پارکینگ‌ها خاکی بود. تغییراتی نیز در محل استقرار موبک‌های داخل خاک ایران داده شده بود که چندان مورد رضایت زائرین نبود و اگر با خودرو و تاکسی تا مرز تردد می‌کردند دیگر نمی‌توانستند از امکانات موبک‌ها استفاده کنند.

بر اساس مشاهدات سال ۱۳۹۵، زائرین، مقداری از مسیر را باید پیاده‌روی کنند تا به بازرسی مرز برسند. انبوه جمعیت در صف می‌ایستادند و پس از کنترل چندین باره‌ی گذرنامه با تأکید بر روادید، به مرز عراق می‌رسیدند و البته آنجا هم کنترل‌های لازم صورت می‌گرفت و بالاخره وارد کشور عراق می‌شدند. در آن سوی مرز، تعداد زیادی از خودروها که عمدتاً اتوبوس و ون‌های خودروهای خارجی بودند به‌صورت نامنظم ایستاده بودند و به شهرهای مختلف عراق همچون کاظمین، سامرا، نجف، کربلا و غیره می‌رفتند. مسیر حرکت ما به سمت نجف بود. قیمت‌های این مسیر بین ۵۰ تا ۷۰ هزار تومان متغیر بود که البته افرادی که قبلاً آمده بودند می‌گفتند در شرایط عادی قیمت کمتر است. بلافاصله پس از سوارشدن، به سمت مسیرهای مشخص حرکت می‌کردند. معمولاً خودروهایی که هنگام صبح حرکت می‌کنند برای صبحانه و ناهار در موبک‌های بین‌راهی توقف می‌کردند. اتوبوس ما برای صبحانه در کنار یک موبک بین‌راهی توقف کرد. نکته جالب توجه این بود که پسر عراقی با سن تقریبی ۱۲ سال، وارد اتوبوس شد و به اصرار از مسافران می‌خواست که پیاده شده و شیر و صبحانه میل کنند. مسیر ادامه پیدا کرد تا هنگام نماز و ناهار به موبکی رسیدیم که در آنجا پلوخورش سرو می‌کردند و زائرین نماز را به جماعت خوانده و سپس راهی مسیر نجف شدیم.

حدوداً ساعت ۳ بود که به نجف رسیدیم راننده برای اینکه با ترافیک شدید نزدیک نجف مواجه نشود از مسیر فرعی به سمت این شهر حرکت کرد. بر اساس مشاهدات سال ۱۳۹۷ کرایه نسبت به پول ایران دو تا سه برابر شده بود ولی به نظر می‌رسید که هزینه‌ها برای مردم چندان طاقت‌فرسا نبود. در سال ۱۳۹۷ برای مسیر کاظمین سوار یک اتوبوس شدیم که برای ورود به شهر و به دلایل امنیتی که از سوی راننده وجود داشت با مشکلاتی مواجه شدیم. آنچه که در کاظمین مشاهده می‌شد مسقف شدن موکب‌ها و همچنین وجود تعداد زیادی از موکب‌های اربعین از سوی ایرانیان به‌ویژه خراسان جنوبی بود. بر اساس اذعان زائرین سال ۱۳۹۷ نسبت به سال‌های گذشته وضعیت ساماندهی‌ها بهتر شده بود. در سفر هوایی سال ۱۳۹۶ وضعیت فرودگاه‌های دو کشور مطلوب بود. اما این به نحوه زمان رفت و برگشت بسیار مرتبط است. ازدحام در روز اربعین و بعد از آن در فرودگاه نجف اشرف بسیار بالاست و ممکن است برخی از زائرین حتی موفق به برگشت به کشور در زمان خود نشوند.

۲-۲-۴. تصمیم‌های راهبردی

با وجود اینکه هر ساله ماه‌های قمری ده روز نسبت به سال قبل خود اختلاف زمانی دارند هرچه به تابستان نزدیک می‌شویم به دلیل گرم شدن هوا و تعطیلی مدارس، انتظار می‌رود که میزان تشریف زائرین ایرانی به طرز قابل توجهی افزایش یابد. عمده این افراد هم از طریق سفر زمینی مشرف می‌شوند؛ بنابراین، توجه به عملیاتی کردن راهبردهای زیر از سوی نهادهای ذی‌ربط، از مخاطرات سفر اربعین برای زائرین کاسته و با آسودگی بیشتری افراد به زیارت مشرف خواهند شد.

۴-۲-۲-۱. ساماندهی موکب‌های داخل ایران

موکب‌های داخل کشور به صورت خودجوش تا مرزهای مهران، شلمچه و چذابه فعالیت می‌کنند. تعداد زیادی از آن‌ها در کنار مرزها مستقر هستند. ساماندهی و

شناسنامه‌دار کردن موکب‌ها می‌تواند به شناسایی و در صورت لزوم کمک به آن‌ها مفید باشد. البته باید زمینه زیاد شدن موکب‌ها هم در طول مسیر برای خدمت به زائرین فراهم شود. بر اساس مشاهدات قوم‌نگار، اکثر موکب‌های مسیر نجف تا کربلا - به‌ویژه موکب‌های عراقی - شناسنامه‌دار بودند.

۴-۲-۲. مرمت و تعمیر جاده‌های مواصلاتی به مرزها

در گذشته این جاده‌ها صرفاً برای عبور و مرور بین شهرهای کوچک و روستاها مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفتند؛ اما در چند سال گذشته و همچنین سال‌های آینده، کاربری این جاده‌ها برای سفر به زیارت اربعین بوده و خواهد بود. بنابراین، تعمیر و روکش آسفالت یا یک‌طرفه کردن مسیرهای منتهی به جذابه، می‌تواند از ازدحام مرز مهران کاسته و در سایر مرزها نیز تعادل ایجاد کند. مهم‌ترین بخشی که لازم است این مرمت برای آن صورت گیرد جاده دوطرفه منتهی به مرز از سمت الوان است که از نظر زیرساختی و عرض جاده وضعیت مطلوبی ندارد و همچنین یک‌طرفه یا اتوبان شدن بخشی از جاده که از پلیس‌راه به سمت بروجرد منتهی می‌شود. مشاهدات پژوهشگر در سال ۱۳۹۷ نیز نشان می‌دهد که این جاده هنوز بازسازی نشده است.

۴-۲-۳. ساماندهی خودروهای بعد از مرز بر اساس مقصد

بی‌نظمی توقف خودروهای عراقی (اتوبوس، ون و سواری) بعد از مرز و البته قیمت‌های مختلف و بیش از عرف روزهای عادی، نیازمند ساماندهی و طراحی یک پایانه مسافری بعد از مرز است. ضرورت دارد که همه خودروها در مسیر مشخص مستقر شده و برای انتقال مسافری قیمت‌های مصوب در نظر گرفته شود. این تصمیم از طریق تعامل با سازمان‌های ذی‌ربط در عراق اجرایی خواهد شد.

۳-۴. قوم‌نگاری مسیر نجف تا کربلا و کاظمین تا کربلا

مسیر نجف به کربلا تنها مسیر رسیدن و پیاده‌روی به کربلا نیست بلکه از کاظمین و سایر راه‌ها نیز به سمت کربلا پیاده‌روی رایج است. در سال ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ از طریق مسیر نجف به کربلا مشرف شدم البته، اکثر ایرانیان از طریق مسیر نجف به کربلا مشرف شده و همین عامل هم باعث شده است تا موکب‌های ایرانی بیشتر در این مسیر مستقر شوند. پس از مشرف شدن به حرم حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام، از طریق میدان ثوره العشرین، به جاده اصلی نجف کربلا و خیل جمعیت ملحق شدم. انبوه جمعیت در هر نقطه‌ای از اطراف حرم و در طول مسیر بسیار جالب‌توجه بود. زائرین چندکیلومتری را که پیاده‌روی می‌کردند به شروع شمارش عمودهای مسیر می‌رسیدند که برای قرارگذاشتن هم‌سفران و شناسایی میزان راه پیموده شده و همچنین آدرس‌دهی موکب‌ها بسیار مفید بود.

در سال ۱۳۹۷ از کاظمین و سپس بغداد راهی کربلا شدیم این مسیر چندین کیلومتری طولانی‌تر بود؛ اما نسبت به مسیر نجف تا کربلا خلوت‌تر بوده و البته تعداد ایرانیان بسیار اندک بود. حتی اثری از موکب‌های ایرانی دیده نمی‌شد. در این مسیر نیز ایرانیان مورد تکریم بسیار زیاد موکب‌ها قرار می‌گرفتند. طول این مسیر به دلیل اینکه از شهرها و روستاها و نخلستان‌ها می‌گذشت جذابیت خاصی داشت البته جذاب‌ترین بخش آن عبور از روی رود فرات بود.

۱-۳-۴. توصیف و تحلیل مشاهدات

۴-۳-۱-۱. تغذیه زائرین

در بین نجف تا کربلا، موکب‌های زیادی وجود داشت. انواعی از بهترین و لذیذترین غذاهای تازه در آنجا قابل مشاهده بود. حتی گوسفندانی آماده شده بودند تا برای طبخ غذا ذبح شوند. چای داغ موکب‌ها، بیشترین متقاضی را داشت. عرب‌هایی که از سال‌های قبل موکب داشتند چای ایرانی هم توزیع می‌کردند.

برخی از آن‌ها چای کم‌رنگ به همراه شکر را چای ایرانی می‌گفتند و چای غلیظ را چای عراقی. برخی هم بدون شکر چای را به زائرین می‌دادند و استفاده از شکر را به عهده زائر می‌گذاشتند و البته برخی هم چای با قند را برای زائرین تعارف می‌کردند که عمدتاً موکب‌های ایرانی بودند. نانوائی‌های زیادی در طول مسیر مشاهده می‌شد. پلاک خودروهای عراقی و تابلوهای موکب‌ها نشان می‌داد که موکب داران فقط اهل نجف و کربلا نیستند بلکه از همه جای عراق این موکب‌ها را تأسیس و راه‌اندازی کرده‌اند. گردوغبارهای نشست‌شده روی خودروهای پارک شده نشان از این بود که مدت طولانی برای خدمت به زائرین مستقر هستند.

در مسیر کاظمین به کربلا هیچ‌گونه تفکیکی بین چای ایرانی و عراقی وجود نداشت. طعم و کیفیت غذاها بهتر از مسیر نجف تا کربلا بود. صفا خلوت‌تر و البته حجم غذاها نیز بیشتر بود. نسبت به مسر نجف تا کربلا میوه و آب‌میوه فراوان‌تر بود. دلیل پذیرایی بهتر را برخی از افراد به ثروتمندتر بودن بغدادی‌ها که عمده موکب‌ها متعلق به آن‌ها بود ربط می‌دادند.

۴-۳-۱-۲. حضور مشاغل مختلف در مسیر اربعین

در مراسم اربعین اصناف مختلفی حضور داشتند؛ جوشکاران و تعمیرکاران چادر زده بودند تا کالسکه‌ها و چرخ‌های مربوط به بار و غیره را تعمیر کنند؛ خیاط‌ها اقدام به دوخت و دوز کفش‌ها، کوله‌پشتی‌ها و غیره می‌کردند. برخی از جوانان با عشق و التماس کفش‌ها را واکس می‌زدند. چندین داروخانه پس از مشاوره، در طول مسیر داروهای رایگان به مردم می‌دادند. در برخی از جاه‌ها تشک‌هایی پهن شده بود و ماساژورها، بدن خسته زائرین را ماساژ می‌دادند. رانندگان کامیون، خودروهای خود را برای اسکان آماده کرده بودند. حتی جرثقیل داران هم خودروهای خود را برای برافراشته کردن پرچم امام حسین علیه‌السلام در کنار جاده پارک کرده بودند. مهم‌تر اینکه سایر مشاغل عمده در مدت‌زمان منتهی به اربعین، شغل خود را رها کرده و از شهرها و استان‌های مختلف برای

خدمت‌رسانی به زائرین در کربلا حاضر شده بودند. حضور مشاغل علاوه بر مسیر نجف تا کربلا در مسیر کاظمین تا کربلا نیز بسیار مشهود بود.

۴-۳-۱. حضور ملیت‌های مختلف

در سال ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ بر اساس تعاملاتی که در موکب‌ها داشتیم مشخص می‌شد که از ملیت‌های دیگر نیز در مراسم اربعین حضور دارند: برخی از کاروان‌ها از لبنان، ترکیه، افراد کمی از آفریقا و اروپا هم مشاهده می‌شد. زائرین هندی، افغانی و عراقی هم کم نبودند. حتی پاکستانی‌ها و عراقی‌ها موکب داشتند هرچند موکب‌های آن‌ها کمتر از سایر کشورها بود. برخی از زائرین از کانادا و آمریکا نیز حضور داشتند. این مشاهدات بر اساس ویدئوها و تصاویر ضبط شده و همچنین پرچم‌هایی و نشانه‌هایی که در دست داشتند حاصل شد. البته در مسیر کاظمین به کربلا بر اساس مشاهدات تعداد غیر عراقی به مراتب کمتر بود.

۴-۳-۲. حضور فرهنگ‌های مختلف

وضعیت فرهنگی و دینی مسیر هم قابل توجه بود. موکب‌های فرهنگی، بسیار اندک و انگشت‌شمار بودند که به ارائه خدمات فرهنگی به زائرین بپردازند. اما در هر موکب، صف‌های نماز جماعت هنگام اذان و برپایی آن از سوی روحانیون جالب توجه بود. بعد از نماز هم موکب‌ها اقدام به پذیرایی از زائرین با ناهار یا شام می‌کردند.

برخی به صورت کاروانی، گروهی و حتی فردی، با خود باندها و وسایل صوتی را حمل می‌کردند و صدای نوحه و عزا با لهجه‌ها و زبان‌های مختلف، فراوان به گوش می‌رسید. تقریباً از اکثر موکب‌ها، صدای نوحه و عزا شنیده می‌شد. در زبان عربی تعداد خاصی از مداحی‌ها شهرت داشتند و در کنار موکب‌ها برخی به صورت خودجوش اقدام به سینه‌زنی و نوحه‌خوانی می‌کردند. زائرین هیچ احساس غربتی

نداشتند. موکب‌های ایرانی هم عزاداری‌ها و مداحی‌های، مداحان کشور را پخش می‌کردند که البته شاید کمی بافت فرهنگی حاکم بر فضای پذیرایی از زائرین را با مشکلاتی مواجه می‌کرد. البته با توجه به اینکه موکب‌ها و زائرین ایرانی در مسیر کاظمین به کربلا اندک بودند نوحه‌ها و عزاداری‌ها به زبان فارسی شنیده نمی‌شد. از نجف، از ساعت ۱۲ شب تا اذان صبح، مسیر منتهی به کربلا خلوت می‌شد. اما پس از آن، رفته‌رفته جمعیت زیادتر می‌شد، زیادی جمعیت از اذان صبح بیشتر بود جمعیت آن‌قدر به هم فشرده بود که بعد از طلوع آفتاب کند شدن سرعت حرکت مشهود بود. در طول مسیر مخصوصاً هنگام ظهر به بعد، گرد و خاک زیادی فضای پیاده‌روی را پر کرده بود. یکی از دلایل عمده آن خستگی زائرین و کشیده شدن کفش‌های آن‌ها روی زمین بود. در مسیر کاظمین خلوت بودن شبانه مسیر کاملاً مشهود بود اما در روز هم به نسبت مسیر نجف تا کربلا خیلی خلوت‌تر بود.

۴-۳-۱-۵. حضور سنین مختلف در مراسم اربعین

این مراسم صرفاً متعلق به میان‌سالان و جوانان نبود. هرچند جمعیت خانم‌های ایرانی از مردان کمتر بود اما در میان جمعیت، پیرمردها و زنانی مشاهده می‌شد که مسن بودند. کودکانی که کم‌وبیش پیاده می‌رفتند یا با کالسکه یا در برخی موارد اعراب از طریق سبدهای پلاستیکی میوه، آن‌ها را حمل می‌کردند. البته برخی از کودکان و افراد هم سرماخورده بودند؛ اما هیچ‌چیز مانع از این سفر معنوی نمی‌شد. برخی با وجود اینکه یک‌پایشان قطع بود در مراسم حضور داشتند، برخی فلج بودند و با صندلی چرخ‌دار طی طریق می‌کردند. سؤالی که از آن‌ها پرسیده می‌شد دلیل این همه تحمل سختی و زحمت چیست پاسخ همه یک چیز بود: عشق به حسین علیه‌السلام.

۴-۳-۱-۶. اسکان زائرین

یکی از موارد جالب توجه، اسکان زائرین در طول مسیر نجف تا کربلاست. برخی از موکب‌ها سال‌ها بود که بنا شده بودند اما عمدتاً شروع خدمت‌رسانی و ثبت آن‌ها از سال ۲۰۰۳ است. اکثر موکب‌ها شناسنامه داشتند و هر ۵۰ متر را به نام عمود (ستون) نام‌گذاری کرده بودند که به راحتی می‌شد موکب‌ها را شناسایی کرد. در طول مسیر شاهد این بودیم که قرار و تعیین مسیر کاروان‌ها نیز بر اساس همین عمودها بود. در مسیر کاظمین موکب‌ها برای اسکان و استراحت خلوت‌تر از موکب‌های مسیر نجف تا کربلا بودند و تقریباً در هر ساعت از شبانه‌روز مکانی برای استراحت وجود داشت.

موکب‌های ساخته‌شده

برخی از موکب‌ها به صورت ساختمان‌هایی ساخته شده بودند و برخی نیز در حال تکمیل بودند. آنچه در نام‌گذاری و صحبت با مردم عراق و همچنین خودروهای عراقی مشخص می‌شد این بود که این موکب‌ها صرفاً متعلق به مردم کربلا و نجف نبودند بلکه از سراسر عراق همچون ناصریه، بغداد، سامرا و ... اقدام به ساخت این موکب‌ها کرده بودند. برخی از موکب‌ها به نام قبائل و حتی خادمین موکب که شهید شده یا مرحوم شده‌اند نام‌گذاری شده بود و تقریباً هر قبیله برای خود یک موکب داشت.

چادرهای برپاشده

برخی از مکان‌های اسکان، به صورت موقت بودند. به عبارت دیگر، برای این دوره مشخص چادر برپا کرده بودند و زائرین در چادرها ساکن می‌شدند.

تریلرها

یکی از جالب‌ترین مشاهدات قوم‌نگار این بود که برخی از تریلرها برای اسکان زائرین در طول مسیر (به‌ویژه جاه‌هایی که تراکم موکب‌ها کمتر می‌شد) پارک شده بودند. وجود پتو و سایر امکانات حاکی از این بود که از مدت طولانی خود را برای اسکان زائرین آماده کرده بودند.

اسکان زائرین به آبادی‌های نزدیک مسیر خصوصاً حومه نجف

اسکان زائرین صرفاً به مسیرهای نجف تا کربلا و کاظمین تا کربلا محدود نبود بلکه همواره خودروهایی آماده بودند تا زائرین را به آبادی‌های نزدیک مسیر خصوصاً در حومه نجف و منطقه خان‌یونس منتقل کنند. بر اساس مصاحبه‌ها از زائرینی که این‌گونه اسکان را تجربه کرده بودند از مهمان‌نوازی و احترام ویژه به زائر امام حسین علیه‌السلام در حیرت بودند.

۲-۳-۴. تصمیمات راهبردی

۴-۳-۲-۱. تشویق و تسهیل شرایط برای ایجاد موکب‌های فرهنگی در عراق

عمدتاً مشخص بود که در برخی از موارد، ذائقه ایرانیان به غذا و چای ایرانی در مسیر نجف تا کربلا بیشتر بود و صف‌هایی که غذای ایرانی توزیع می‌کردند از سوی ایرانیان شلوغ‌تر بود. موکب‌های بیشتر، به‌ویژه موکب‌های فرهنگی، می‌تواند نقش مهمی در نشر و گسترش فرهنگ حسینی علیه‌السلام داشته باشد. البته جای خالی این موکب‌ها کاملاً مشهود بود. البته می‌توان موکب‌های فعال در زمینه تغذیه زائرین را نیز از نظر فرهنگی تقویت کرد.

۴-۳-۲-۲. فراهم کردن هزینه حضور در راهپیمایی برای خانواده‌های نیازمند

با وجود اینکه هر ساله به خیل زائرین اربعین افزوده می‌شود و هر کس که یک سال مشرف شود در سال‌های بعد اشتیاق بیشتری به رفتن دارد. اما جوانان و

خانواده‌هایی وجود دارند که مبلغ کرایه تا مرز و عراق را نداشته و به‌سختی می‌افتند. در حوزه‌های تبلیغ و فرهنگ، بودجه‌های زیادی هزینه می‌شود اگر در بودجه‌ریزی‌های طوری برنامه‌ریزی شود که به‌صورت هدفمند برخی از افراد نیازمند به زیارت مشرف شوند و البته برنامه‌های تبلیغاتی و امام حسین شناسی علیه‌السلام برای آن‌ها در نظر گرفته شود می‌تواند اثر فرهنگی و تبلیغی بسیار مطلوبی روی افراد حاضر داشته باشد. خود حضور در مراسم جنبه فرهنگی و تبلیغی بالایی خواهد داشت.

۴-۳-۲-۳. تفکیک زباله‌های مسیر نجف تا کربلا

این سفر معنوی، مزیت‌های فراوانی دارد؛ اما یکی از مسائلی که قوم‌نگار با آن برخورد می‌کرد و نگران‌کننده بود حجم بسیار زیاد زباله‌ها در مسیر پیاده‌روی بود. اصولاً طبق اذعان کسانی که چندین سال مشرف شده‌اند هر ساله وضعیت بهداشت بهبود می‌یابد؛ اما لازم است که تصمیمات بهتری برای بهداشت محیط اتخاذ شود. مشاهده قوم‌نگار نشان می‌دهد که سطل‌های زباله به نسبت زباله تولید شده بسیار اندک و البته کم‌حجم بود. به‌طوری‌که فراهم کردن چندین سطل زباله از سوی شهرداری قم هم مشاهده می‌شد. زباله‌ها آن‌قدر تجمیع می‌شد که به‌وسیله لودر بار کامیون‌ها می‌شد. برای اینکه مدیریت این حجم از زباله بهتر صورت گیرد طرح تفکیک زباله‌ها، راهکاری مفید است. تفکیک از مبدأ می‌تواند بسیار مفید باشد؛ به‌عنوان مثال، ابتدا بطری‌های آب و همچنین کارتن‌ها و سایر زباله‌های خشک که مدت طولانی‌تری در محیط می‌توانند باشند از زباله‌های تر تفکیک شده و سپس زباله‌های تر از محیط پیاده‌روی انتقال پیدا کنند. عمده زباله‌هایی که حمل می‌شدند سبک و پر حجم بودند که اگر دستگاه‌هایی برای خرد کردن آن‌ها در مبدأ وجود داشته باشد تقریباً می‌توان سه برابر وضعیت فعلی اقدام به حمل زباله کرد. البته ممکن است توجیه اقتصادی طرح تفکیک و بازیافت هم از سوی برخی از سرمایه‌گذاران ایرانی بررسی شده و در صورت مقرون‌به‌صرفه بودن اقدام به بازیابی و تأسیس کارخانه کنند. در هر صورت تمایل کشورهای دیگر به مطالعه اربعین و فرهنگ شیعه بیشتر شده است و مطلوب است که به نظافت محیط توجه جدی شود. حتی در یادداشت‌های یکی از افراد که به کربلا سفر کرده بود آن را

بیشتر شهری که از نظافت خوبی برخوردار نیست معرفی کرده است. در مسیر کاظمین به دلیل جمعیت کمتر زائرین به ویژه در نزدیکی شهر بغداد، نظافت به طرز قابل توجهی مشهود بود اما هرچه از بغداد فاصله می گرفتیم بر حجم زباله‌ها افزوده می شد.

۴-۳-۲-۴. آسفالت مسیر جهت جلوگیری از بلند شدن گردوغبار در فضا

هرچه که مسافرتین مدت زمان طولانی تری را پیاده روی می کردند خسته شده و این خستگی باعث می شد که گام‌های آن‌ها مدت زمان بیشتری روی زمین کشیده شود و غباری سراسر فضای پیاده روی را فراگیرد. جاروی خاک محیط و همچنین آسفالت برخی از جاده‌ها می تواند کمک بسیار زیادی به این مهم کند. البته برخی از این تصمیمات باید از سوی دولت عراق اتخاذ شود و این امر نیازمند بودجه است که به نظر می رسد زائرین ایرانی و عراقی تمایل به کمک برای بهسازی این مسیر داشته باشند. هرچند که می توان در رایزنی‌های دیپلماتیک اقدام به توافقاتی بین دو دولت کرد.

۴-۳-۲-۵. برنامه ریزی برای تبلیغ عالمان دینی از سوی سازمان های ذی ربط

حضور با برنامه سازمان های فرهنگی و روحانیون فرصت بسیار خوبی برای تبلیغ دین و آشنایی مردم با معارف دین است. عمدتاً علاوه بر تخصیص بودجه در سازمان های فرهنگی، باید برای تبلیغ در این سفر معنوی، برنامه ریزی شود. این مدت زمان فرصت بسیار خوبی است زیرا جمعیت بیشتر از بیست میلیون نفر در یک زمان کوتاه و فشرده با دل آماده برای استماع دین در هیچ زمان دیگری از سال تکرار نمی شود.

۴-۳-۲-۶. ساماندهی و هدفمند کردن پیاده روی ها در داخل ایران

البته با وجود ممانعت ها برای مناسک سازی موازی از سوی برخی از جریان ها، لازم است برخی از پیاده روی ها که به صورت خودجوش به سمت حرم حضرت

امام رضا علیه‌السلام، حضرت معصومه سلام‌الله علیها، مسجد مقدس جمکران و همچنین امامزاده‌ها انجام می‌شود جهت ایجاد همدلی و وحدت و ورزش همگانی در کشور که اثرات معنوی خوبی به همراه دارد تقویت و ساماندهی شود. فضای مجازی با زندگی مردم کشور ما بسیار گره‌خورده است و هرچه این فضا نشر می‌یابد افراد بیشتر تنها و منزوی می‌شوند. بنابراین، تشویق کارهای دسته‌جمعی و گروهی نقش مهمی در همدلی و ارتباط و تعامل مردم با یکدیگر خواهد داشت. در هر صورت پیاده‌روی‌ها و ورزش همگانی می‌تواند به روحیه جمعی کمک کند. البته آثار معنوی این‌گونه سفرها هم بر کسی پوشیده نیست.

۴-۳-۲-۷. فرهنگ‌سازی جهت تعامل با سایر ملت‌ها

رعایت آداب و اصولی که به وجهه و اعتبار ایرانیان لطمه وارد نکند یکی از مهم‌ترین آداب شرکت در پیاده‌روی اربعین است. در هر صورت این یک آموزش همگانی است. عراقی‌ها از ما می‌آموزند و ما نیز از آن‌ها. معمولاً نظافت از سوی ایرانی‌ها بیشتر رعایت می‌شود همین عامل باعث شده است که فرهنگ ایرانی در درون عراق هم رخنه کرده و هر ساله فرهنگ نظافت و بهداشت افزایش یابد. (به‌عنوان مثال، در اربعین توجه به غذاها و آب بسته‌بندی نسبت به گذشته بیشتر شده است.). از سوی دیگر، مردم باید به شدت آداب و شئون اسلامی را رعایت کنند و در این کنگره عظیم، الگوی یک ایرانی شیعه و با فرهنگ علوی باشند. برای این مهم اطلاع‌رسانی و آموزش مردم امری مهم و کلیدی است. حتی لازم است نزدیک به اربعین رسانه در مهم‌ترین برنامه خود یعنی اخبار، سه تا ۵ دقیقه را به آموزش زائرین اختصاص دهند. با توجه به مشارکت اقوام مختلف ایرانی از استان‌های مختلف کشور، این مهم بیشتر ضرورت می‌یابد. حتی در برخی موارد ضرورت تعامل ایرانی‌ها از شهرهای مختلف در زیارت اربعین مهم و ضروری جلوه‌گر می‌شود.

۴-۴. قوم‌نگاری برگشت از کربلا

برگشت از کربلا از سوی ایرانیان، معمولاً بین روزهای قبل و بعد از اربعین توزیع می‌شود. این عامل باعث می‌شود که بار ترافیکی در مرزها، پایانه‌های عراق و غیره کاهش یابد. ذیلاً مشاهدات قوم‌نگار هنگام برگشت تحلیل و تفسیر شده و راهکارهایی برای اتخاذ تصمیمات بهینه ارائه می‌شود:

۴-۴-۱. تحلیل برگشت از کربلا

در سال ۱۳۹۵ به دلیل تراکم جمعیتی که وجود دارد برگشت به روزهای قبل و بعد از اربعین توزیع شده بود. زائرین برای بازگشت ممکن است مستقیم از کربلا اقدام کنند یا اینکه به حیدریه و نجف رفته و از آن طریق خود را به مرزها برسانند. وضعیت نابسامانی در پارکینگ (پایانه) مسافربری در کربلا بسیار مشهود بود. به دلیل خاکی بودن زمین هم مشکلاتی برای زائرین پیش آمده بود. برای اینکه خودروی مسافربری به سمت مرز شناسایی شود. چندین نوبت می‌بایست محیط پایانه را دور زد تا اینکه با برخی از خودروها شناسایی شوند. البته برخی از این خودروها، قیمت را بیش از دوبرابر اعلام می‌کردند. قوم‌نگار تصمیم به مسافرت به حیدریه گرفت و درواقع از آن طریق با قیمت کمتر به مرز برگشت. در طول مسیر، موکب‌های زیادی را شاهد بودیم، البته تعدادی از آنها فعال بودند. هرچند اکثر جاده‌های عراق در مسیر به سمت چذابه، دوطرفه بودند؛ اما خودروهای باکیفیت آنها اطمینان خاطری به راننده بخشیده بود تا با سرعت بیشتری حرکت کنند. سرانجام به مرز رسیدیم. هر دو طرف (مرز ایران و عراق) اتوبوس‌هایی را برای انتقال زائرین در نظر گرفته بودند. هرچند تاکسی‌ها و خودروهای عراق برای انتقال زائرین از امنیت بالایی برخوردارند؛ اما متأسفانه به‌خوبی برای مرزهای مختلف کشور توزیع نشده‌اند. خودرو برای مرز مهران بیشتر از مرزهای شلمچه و چزابه در دسترس است و در شهر نجف نیز باید مدت‌زمان طولانی برای مرزهای جنوبی به دنبال خودرو بود.

۴-۲-۴. راهبردهای تصمیم‌گیری

۴-۲-۴-۱. مشخص کردن زمان برگشت از طریق سامانه‌ها

زمانی که زائرین در نرم‌افزار ثبت‌نام می‌کنند زمان برگشت آن‌ها نیز مشخص شود یا با راهنمایی‌هایی که از طریق رسانه‌ها صورت می‌گیرد می‌توان از تراکم و هجوم یک‌باره به مرزها کاست.

۴-۲-۴-۲. برگزاری مسابقات و فراخوان‌های آثار ادبی، هنری، سفرنامه‌های مردمی

یکی از بخش‌هایی که پس از برگشت زائرین، به توسعه و ترویج فرهنگ حسینی علیه‌السلام کمک می‌کند برگزاری مسابقات و فراخوان‌های آثار ادبی، نگارش سفرنامه‌ها و خلق آثار هنری از سوی مردم است. این امر برای کسانی که موفق به تشریف به زیارت نشده‌اند نیز نوعی فرهنگ‌سازی و تبلیغ دینی است. بدین منظور می‌توان از سوی سازمان‌های فرهنگی هر ساله این مسابقات را برگزار کرد و روح و فرهنگ اربعین را علاوه بر ایام پایانی سفر در سایر روزها زنده نگه داشت.

۴-۲-۴-۳. مستندسازی توصیه‌های سفر

مستندسازی توصیه‌های سفر برای افرادی که در سال‌های آینده مشرف می‌شوند نیز مهم و کلیدی است. معمولاً این بخش برای کسانی که برای اولین بار می‌خواهند به سفر مشرف شوند قابل توجه و مهم است. بهره‌برداری از فضای مجازی برای به اشتراک گذاشتن این تجربه‌ها می‌تواند برای سایرین راه‌گشا باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در این پژوهش با استراتژی قوم‌نگاری در هدف اول، فرهنگ اربعین حسینی علیه‌السلام در چهار مقطع قبل از سفر، عزیمت به مرز، پیاده‌روی از نجف تا کربلا

و کاظمین تا کربلا و سرانجام برگشت به کشور تحلیل و تفسیر شد. در هدف دوم، برای بهبود حضور و ارتقای این فرهنگ بر اساس نقاط ضعف و چالش‌های مشاهده شده، راهبردهایی برای اتخاذ تصمیمات بهینه به نهادهای مسئول و ذی‌ربط پیشنهاد شد. آنچه قوم‌نگار در مصاحبه‌های باز، تصاویر و مشاهدات مستقیم خود به آن دست‌یافت این است که فرهنگ‌های مختلف، قومیت‌ها و ملت‌ها، زبان‌ها، نژادها، سنین و ادیان مختلف همه‌وهمه در اربعین همگرا می‌شوند. همگرایی فرهنگی با محوریت فرهنگ عاشورا و اربعین حسینی است. یکی اینکه این حرکت عظیم در روز اربعین در کشور ایران به صورت پیاده‌روی در تهران از میدان امام حسین علیه‌السلام تا حرم حضرت عبدالعظیم حسینی انجام می‌شود و دیگر اینکه در شهر مقدس قم نیز پیاده‌روی از حرم مطهر حضرت معصومه سلام‌الله علیها تا مسجد مقدس جمکران صورت می‌گیرد. نکته قابل‌توجه راه‌اندازی و ایجاد موکب‌هایی است که تقریباً اکثر اقدامات پیاده‌روی اربعین را برای زائران انجام می‌دهند. حتی مشاهدات قوم‌نگار در پایان ماه صفر از شهر مقدس قم نشان داد که چندین موکب با همان فرهنگ اربعین به مردم خدمت‌رسانی می‌کنند و اتفاقاً در بین آن‌ها موکب‌های اعراب نیز دیده می‌شدند. در طول مسیر مشهد مقدس نیز موکب‌های زیادی راه‌اندازی شده‌اند تا به زائران ایرانی این مسیر خدمت کنند.

حال آنکه امروز در فضای ارتباطی و رسانه‌ای عمدتاً برخی از این ابزارها و میز خطابه‌ها در اختیار ما نیستند تبلیغ و رشد شعائر فرهنگ اربعین حسینی علیه‌السلام خود بزرگ‌ترین رسانه است و از سوی دیگر باید برای مقابله با تهدیدات فضای مجازی اقدام به بهره‌برداری از این الگو برای رشد و توسعه فعالیت‌های جمعی در کشور اقدام گردد. لازم است که موکب‌های ایرانی بخصوص از طریق امامزاده‌ها بیشتر شود و حوزه‌های علمیه، سازمان‌های فرهنگی متولی به‌ویژه دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، سازمان تبلیغات، اداره حج و اوقاف و امور خیریه و سایر سازمان‌ها اهتمام جدی در تبلیغ فرهنگی طول مسیر و قبل و بعد از آن داشته باشند. امید است که برای حل مسائل و مشکلات بیان شده تلاشی از سوی سازمان‌های داخلی کشور انجام شود. در ماه پاییز عمدتاً مدارس، دانشگاه‌ها، کسب‌وکارها، ادارات و سرما مانع حضور برخی از خانواده‌ها

و مردم در مراسم اربعین هست؛ هرچه هوا گرم‌تر می‌شود و تابستان فرامی‌رسد، میزان حضور خانواده‌ها و مردم در این مراسم نیز بیشتر می‌شود؛ لذا ضروری است برخی از تدابیر راهبردی برای آسایش و تسریع در سفر، برنامه‌ریزی شده تا شاهد ثمرات آن در سال‌های بعد باشیم. نشر معارف زیارت اربعین و بررسی این کنگره عظیم تجمع مسلمانان و حتی غیرمسلمانان باید از جنبه‌های روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، اقتصاد و مدیریت، امنیت ملی و علوم سیاسی مطالعه شده و نتایج حاصل از پژوهش‌ها به زبان‌های مختلف منتشر شود. مطالعات قوم‌نگار نشان می‌دهد که هنوز قطره‌ای از این دریای بی‌کران در نوشتار و گفتار به کام آزادگان جهان چشانده نشده است.

به‌طورکلی، برنامه‌های عملیاتی مطرح شده در این مقاله ذیل چهار دسته راهبردهای آگهی بخشی، راهبردهای زیرساختی، راهبردهای فرهنگ‌سازی و راهبردهای انگیزشی - بهداشتی مضمون‌سازی می‌شوند. این راهبردها و مضامین حاصل از آنها در جدول ۱ نشان داده شده است:

جدول ۱: راهبردهای زیرساختی و مضامین مرتبط با هر یک از آنها

مضامین راهبردی	برنامه‌های عملیاتی
راهبرد آگهی بخشی	اطلاع‌رسانی جدی و مستمر به هم‌وطنان برای هوشمندکردن کارت‌های معافیت و نظام‌وظیفه خود اطلاع‌رسانی به هم‌وطنان برای تعویض گذرنامه خود تبلیغ برای عدم انجام کارها در دقایق پایانی
راهبرد زیرساختی	ساماندهی موکب‌های داخل ایران صدور ویزا به صورت الکترونیکی یا حذف آن مرمت و تعمیر جاده‌های مواصلاتی به مرزها ساماندهی خودروهای بعد از مرز بر اساس مقصد آسفالت مسیر جهت جلوگیری از بلند شدن گردوغبار در فضا مشخص کردن زمان برگشت از طریق سامانه‌ها
راهبرد فرهنگ‌سازی	برنامه‌ریزی برای آمادگی به سفر صدور نامه‌های معافیت تحصیلی به صورت جمعی از سوی دانشگاه‌ها تشویق و تسهیل شرایط برای ایجاد موکب‌های فرهنگی در عراق فراهم کردن هزینه حضور در راهپیمایی اربعین برای خانواده‌های

نیازمند برنامه‌ریزی برای تبلیغ عالمان دینی از سوی سازمان‌های ذی‌ربط ساماندهی و هدفمندکردن پیاده‌روی‌ها در داخل ایران فرهنگ‌سازی جهت تعامل با سایر ملت‌ها برگزاری مسابقات و فراخوان‌های آثار ادبی، هنری و سفرنامه‌های مردمی مستندسازی توصیه‌های سفر	
توصیه‌ها و مراقبت‌های پزشکی و بهداشتی به زائرین تفکیک زیاله‌های مسیر نجف تا کربلا	راهبرد انگیزشی - بهداشتی

کتابنامه

اصفهانیان، سعید، محمد خادمی و آرزو نیکویان (۱۳۹۵) والله متم نوره: کاوشی در کشف ابعاد الهی، تمدنی و مهدوی حرکت عظیم اربعین حسینی (دوره سه‌جلدی): قم، انتشارات مسجد جمکران.

ایمانی، م. (۱۳۸۱). تحقیق قوم‌نگاری در رویکردهای کمی و کیفی تحقیق: نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی (تبریز).

جمعی از نویسندگان (۱۳۹۴ الف) مجموعه مقالات اربعین حسینی: جلد اول. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).

جمعی از نویسندگان (۱۳۹۴ ب) مجموعه مقالات اربعین حسینی: جلد دوم. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).

جمعی از نویسندگان (۱۳۹۴ ج) مجموعه مقالات اربعین حسینی: جلد سوم. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).

جمعی از نویسندگان (۱۳۹۴ د) مجموعه مقالات اربعین حسینی: جلد چهارم. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).

جمعی از نویسندگان (۱۳۹۴ ه) مجموعه مقالات اربعین حسینی: جلد پنجم. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).

جمعی از نویسندگان (۱۳۹۵) مجموعه مقالات اربعین. تهران: نشر مشعر.

کرسول، ج. د (۱۳۹۱) طرح پژوهش: رویکردهای کمی، کیفی و شیوه ترکیبی تهران: مؤسسه کتاب مهربان نشر.

کارگاه آموزشی بین‌المللی مردم‌نگاری تصویری شیعه باتکیه بر اربعین حسینی: دانشگاه اصفهان.

گیویان، عبدالله (۱۳۹۰). مردم‌شناسی اجتماعات دینی. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

- Ahmed, A. S. (1988). *Toward Islamic anthropology: Definition, dogma, and directions* International Institute of Islāmic Thought.
- Anderson, K. (2009). Ethnographic Research: A Key to Strategy. *Harvard Business Review*, 87(3), 24.
- Bowen, J. R. (2012). *A new anthropology of Islam. New departures in anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Christia, F., Dekeyser, E., & Knox, D. (2016). To Karbala: Surveying Religious Shi'a from Iran and Iraq. Retrieved from http://web.mit.edu/cfotini/www/Shia_Pilgrims_Survey.pdf
- Eller, J. D. (2007). *Introducing anthropology of religion: Culture to the*. New York, London: Routledge.
- Ethnographies of Islam: Ritual Performances and Everyday Practices*. (2012): Edinburgh University Press.
- Gibson, T. (2007). *Islamic narrative and authority in Southeast Asia: From the 16th to the 21st century. Contemporary anthropology of religion*. New York, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Gibson, W. J., & Brown, A. (2009). *Working with qualitative data*. London, Thousand Oaks, Calif.: SAGE.
- Johnston, S. A. (2009). *Religion, myth, and magic: The anthropology of religion. The modern scholar*. Prince Frederick MD: Recorded Books.
- Kimbell, L. (2015). Ethnography in policymaking: Barriers and opportunities. Retrieved from <https://openpolicy.blog.gov.uk/2015/03/27/ethnography-in-policymaking/>
- Leaf, M. J. (2014). *The anthropology of eastern religions: Ideas, organizations, and constituencies*. Lanham Maryland: Lexington Books.
- Morris, B. (2006). *Religion and anthropology: A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Osella, F., & Soares, B. F. (2010). *Islam, politics, anthropology*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Pink, S. (2013). *Doing visual ethnography* (3rd edition). Los Angeles: SAGE.

- Saliba, J. A. (1974). The New Ethnography and the Study of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13(2), 145–159. doi:10.2307/1384376
- Stein, R. L., & Stein, P. L. (2011). *The anthropology of religion, magic, and witchcraft* (3rd ed.). Upper Saddle River, N.J., Harlow: Pearson Education.
- Varisco, D. M. (2005). *Islam obscured: The rhetoric of anthropological representation* (1st ed.). *Contemporary anthropology of religion*. New York, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Vesa, M., & Vaara, E. (2014). Strategic ethnography 2.0: Four methods for advancing strategy process and practice research. *Strategic Organization*, 12(4), 288–298.
- Webster, J. (2013). *The anthropology of Protestantism: Faith and crisis among Scottish fishermen / Joseph Webster* (First edition). *Contemporary anthropology of religion*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Wildman, W. J. (2009). *Science and religious anthropology: A spiritually evocative naturalist interpretation of human life*. *Ashgate science and religion series*. Farnham: Ashgate.
- Winzeler, R. L. (2012). *Anthropology and religion what we know, think, and question* (2nd ed.). Lanham Md.: Rowman & Littlefield Publishers.